

Československý stát vznikl před 100 lety také na cukerních základech

CZECHOSLOVAK STATE WAS FOUNDED 100 YEARS AGO, ITS FOUNDATIONS STOOD ALSO ON SUGAR PRODUCTION

Daniel Froněk

Když se na konci strašlivé první světové války zrodil nový československý stát, málokdo tušil nebo věděl, že v jeho žilách koluje řepařsko-cukrovarnická krev. Československo vyrostlo z Rakousko-Uherska, z velmi dobře fungující části jak průmyslové, tak i zemědělské. Pro začátek nového státního útvaru to byl důležitý ekonomický a finanční vklad. Jeho nedílnou součástí byl i vývoz zboží, ekonomika byla tzv. otevřená, závislá na vývozu. Export tvořilo tradičně například strojírenské zboží, textilní výrobky a z potravinářského odvětví dominoval cukr. Cukr byl vyvážen do nejrůznějších zemí, kde se střetávaly různé typy ekonomik. Proto výroba cukru podléhala poměrně velké regulaci už od poloviny 19. století. Stala se zajímavou položkou státních pokladen a nástrojem řízení celých politik a ekonomik. Nebylo to nic neobvyklého, protože zpracovat miliony tun řepy na cukr znamenalo nároky na dopravu, spotřebu pomocných hmot, výrobu velkých strojních zařízení, nároky na stavební průmysl a hlavně na velkou potřebu lidské síly. A jednalo se o výživu obyvatelstva tehdy strategického významu. Cukr se poměrně brzy stal zájmem hospodářských kruhů a následně i kruhů politických, proto se jeho problematika řešila už třetí den po vyhlášení Československé republiky. Slovo cukr při vzniku státu rezonovalo poměrně intenzivně, význam této komodity byl v řadě aspektů velmi důležitý. Alespoň stručně připomenout tuto dodnes významnou potravinu a tržní komoditu při stoletém výročí vzniku samostatného Československého státu je cílem tohoto článku.

Hospodářský rozměr výroby cukru

Význam cukrovarnického průmyslu v době okolo první světové války je těžko vyčíslitelným. S navazujícími obory představoval široký komplex podnikání od těžby nerostných surovin přes spotřebu pomocných hmot, výrobu potravin, krmiv, strojů, dále dopravu, zemědělství a chemický průmysl až po vodní zdroje. Důležitá je skutečnost, že se cukr vyráběl z tuzemských surovin (hlavně cukrové řepy, uhlí a vápence) a vyvážel se hotový výrobek zúročený lidskou prací (s tzv. přidanou hodnotou). Rakousko-Uhersko díky českým zemím bylo velkým vývozcem cukru, vyvážely se asi dvě třetiny jeho produkce. Některé z uvedených skutečností budou stručně uvedeny v následujících kapitolách ve vztahu ke konkrétním příkladům, jelikož uvést podrobněji všechny by bylo možné jedině v rozsáhlejší samostatné odborné práci. Jednotlivé kapitoly článku proto

představí alespoň některé oblasti lidské činnosti, kde je výroba cukru významně provázána s počátky Československé republiky.

Rozsahem přepracovaných hmot bylo cukrovarnictví v monarchii skutečným hospodářským gigantem, protože ročně bylo nutné zpracovat v různých obdobích s kolísavou tendencí okolo 5 mil. t cukrové řepy z plochy zhruba 150–220 tis. ha. Toto množství řepy zpracovávalo okolo 200 cukrovarů s obrovskou lidskou, animální a energetickou základnou. Jenom pro příklad lze uvést, že v kampani 1912/1913 bylo v cukrovarch v provozu 1 727 parních kotlů (z toho v českých zemích 1 623) a 3 252 parních strojů (z toho v českých zemích 3 108). Provoz zajišťovalo 72 960 dělníků (z toho v českých zemích 67 595) a 113 560 koňských sil (z toho v českých zemích 103 165). K tomu je třeba připočítat tisíce vagónů a potahů, které přepravily veškeré suroviny a výrobky. Všechna příkladně nastíněná činnost zanechala určité stopy v zemědělství a hospodářství nebo nesmazatelně ovlivnila podobu mnoha míst českých zemí.

Zemědělství

Surovinou pro výrobu cukru v Českých zemích byla a je cukrová řepa. Zemědělci ji zprvu neznali, ale po poznání jejích výhod a osvojení způsobu pěstování se natrvalo usídlila na českých polích. Cukrová řepa prakticky vytlačila úhorový způsob hospodaření. Potřeba hnojení statkovými a průmyslovými hnojivy

Obr. 1. Cukrovarnictví patřilo v době vzniku ČSR ke stěžejním oborům nové republiky (cukrovar v Čejeticích v roce 1918)

Obr. 2. Nařízení Národního výboru ke vzniku Československé cukerní komise publikované v Listech cukrovarnických s fotografiemi politiků podepsaných pod zákonem

▽ ▽ ▽

Zákonodárství.

Nařízení Národního výboru ze dne 31. října 1918 o zřízení Československé cukerní komise.

§ 1. Platná nařízení v cukerní ústřední ve Vídni mění se, případně doplňují se, jak dále uvedeno.

§ 2. K obstarávání veškeré péče o nerušené zásobování cukrem a řádné hospodaření s cukrem v území Československého státu vyrobeným zřizuje se jakožto sbor pro přechodní dobu do poměrů mírových

Československá komise cukerní.

Sídlem komise jest Praha.

§ 3. Komise sestává ze 7 zástupců pěstitelů cukrovky, 7 zástupců průmyslu cukrovarského, 7 zástupců spotřebitelů. Členy komise jmenuje na základě návrhů zájmového zastoupení případně odborových sdružení pěstitelů cukrovky, průmyslu cukrovarského a spotřebitelů, vláda. Mimo to jmenuje vláda do komise zástupce.

§ 4. Úkoly komise obstarávají společně se zástupcem vlády: a) předseda komise a 2 náměstkové, b) 2 jednatelé komise, c) plná schůze komise.

§ 5. Volbu předsedy, jeho dvou náměstků a dvou jednatelů předsedzí ze svého středu plná schůze komise. Činovníci titi, v plné schůzi komise zvolení, podléhají schválení vlády.

§ 6. Všichni členové komise jsou pomocnými orgány veřejné správy státu se všemi právy i povinnostmi služebního postavení veřejných orgánů, pokud se jejich působnosti v komisi týče. Jako takoví budou vzati do služebního smlouby. — Předsedovi, jeho náměstkům a jednatelům přísluší za vedení komise odměna, jejíž způsob i výši stanoví vláda. Ostatním členům komise přísluší za jejich činnost v komisi náhrada dotčených výloh cestovních.

§ 7. Komise zřídí k vedení svých prací jakožto pomocný orgán kancelář. Tato kancelář jest úřadem veřejným.

§ 8. Cukerní komise pověřena jest m. j. zejména:

a) aby všeobecně pečovala o nerušené zásobování spotřeby cukru v domácnostech;

b) aby učinila v dohodě s příslušnými úřady státními a oněmi orgány, jež až dosud rozdělovali službou jsou pověřeny, všechna opatření ohledně cukru pro spotřebu pohotovostní;

c) aby vypracovala a vládě předložila přesné návrhy k zabezpečení cukerní kampaně 1918/19;

d) aby provedle všeobecné zjištění, zajištění všech zásob cukru pohotovostních i v běžné kampani vyráběných v území Československého státu;

e) aby neprodleně zahájila převzetí příslušné agendy od stávající cukerní ústředny ve Vídni;

f) aby vypracovala co nejdříve celkový plán o hospodaření s cukrem v období 1918/19;

g) aby závčas navrhla, případně sama učinila veškerá opatření k zabezpečení jarního osevu cukrovky a výroby cukru v provozovacím období 1919/20 a případně i v letech dalších;

h) aby jednak vládě učinila z vlastního podnětu návrhy k výrobě cukru a hospodaření s cukrem se vztahující, jednak aby podávala vyžádaná vládou vyjádření.

§ 9. Státní i ostatní úřady veřejné jsou povinny podporovati cukerní komisi v jejím oboru působnosti; zejména pak jsou úřady tyto povinny prováděti v rámci své působnosti opatření, cukerní komisi stanovená.

§ 10. Komise jest povinna vypracovati pro svou činnost podrobný řád jednací, jenž po schválení vládou vyhlášen bude cestou nařizovací.

§ 11. K úhradě svých nákladů oprávněna jest komise vybíratí od cukrovarů dle poměru jejich výroby příspěvek na správu, jehož výše podléhá schválení vlády.

§ 12. Usnesení, případně opatření komise, jež byla pozastavena zástupcem vládním, musí komise podati vládě ku konečnému rozhodnutí.

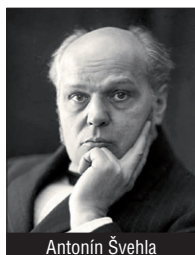
§ 13. Až do konečného ustavení komise pověří vláda vedením záležitostí této komisi příkázaných devítiletý výbor se zástupcem vlády.

§ 14. Provádění tohoto zákona bude upraveno cestou nařizovací.

§ 15. Zákon tento nabývá platnosti dnem svého vyhlášení.

Ant. Švehla v. r., Jiří Stříbrný v. r., dr. Rašín v. r.,
dr. Fr. Soukup v. r., dr. Vavro Šrobár v. r.

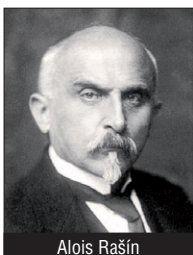
▽ ▽ ▽

Antonín Švehla

Jiří Stříbrný

Alois Rašín

František Soukup

Vavro Šrobár

podnítila větší chov hospodářských zvířat a rozvoj chemického průmyslu. Zpět do zemědělství se z cukrovarů vracely vyslazené řízky a vápenaté i hlinité kaly, tedy krmiva a hnojiva.

Za vším zakládáním, rozvojem a posunem věcí vpřed původně stáli jednotlivci, často místní drobní rolníci. Příkladem je rolník Jan Rozkošný z Křenovic u Kojetína, který celý život zakládal a rozvíjel na základě rolnického vlastnictví podnikání spojené se zemědělstvím a výrobou potravin. Rozkošný tak stál za spoluzaložením Rolnické akciové továrny na soustředěná hnojiva a lučebniny v Přerově, za zakcionováním Továrny na hospodářské stroje E. Kokory tamtéž, za založením Rolnického akciového cukrovaru v Němčicích nad Hanou atp. Právě v řepařsko-cukrovarnickém odvětví se Rozkošný angažoval velkou měrou. Byl aktivním organizátorem zemědělců a jejich

zastáncem, úzce spolupracoval s řadou politických osobností v Praze. Významně tak např. přispěl i k založení největší řepařské organizace pěstitelů. Stalo se to v roce 1902, organizace se jmenovala „Ústřední jednota řepařů pro království České“ (po roce 1918 „Ústřední jednota řepařů československých“), a její hlavní postavou byl Antonín Švehla, přední agrární buditel, politik, pozdější předseda československé vlády, původně také zemědělec, a to z Hostivaře u Prahy.

Na příkladech Rozkošného a Švehly lze demonstrovat velmi aktivní buditelskou a spolkovou činnost jednotlivých zemědělců po celém rakousko-uherském území, která byla přeměněna v založení řady spolkových zájmových organizací zemědělsko-potravinářského odvětví a celé řady průmyslových podniků zpracovávajících zemědělské plodiny. Nárůst objemu zemědělské výroby, a tím i nejrůznějšího vlivu, pak položil základy i ve vliv politický, konkrétně agrární. V době založení československé republiky agrární politický směr již představoval základní hybnou sílu života státu (asi 20 % práce-schopného obyvatelstva).

Politika

Právě rozvoj intenzivní zemědělské a průmyslové činnosti v českých zemích měl za následek již ve druhé polovině devatenáctého století prorůstání cukrovarnického stavu do

obchodních a politických kruhů Rakousko-Uherska. Byly to nejprve podnikatelské rodiny, které zahájily výrobu cukru na průmyslových základech, protože se pohybovaly většinou přímo ve Vídni a poblíže císařského dvora. Měly tak dostatek informací v pravý čas. Jako příklad jmen, které stály na začátku rozvoje cukrovarnictví a které neodmyslitelně patří k rozvoji tohoto průmyslu v českých zemích, lze uvést: Kuffner, Lobkowicz, May, Redlich, Skene, Thurn-Taxis nebo Proskowetz.

Při postupné emancipaci rolnického stavu, jak bylo nastíněno v předchozí kapitole, lze pozorovat rostoucí vliv majitelů zemědělských či rolnických cukrovarů. Ve správních radách těchto společností zasedali pěstitelé řepy, kteří byli často také místními veřejnými a politickými autoritami, často nebo převážně organizovanými v agrární straně. Řada těchto autorit dosáhla

nejenom místního vlivu a významu, řada jich ovlivňovala dění i na nejvyšších úrovních státu. Příkladem může být Novobydžovsko ve východních Čechách. Rolník z nedalekých Kozojed, Václav Sehnal, dodavatel – akcionář novobydžovského cukrovaru, se stal nejprve členem správní rady, později jejím předsedou, a protože byl i aktivním agrárním politikem, získal místo senátora v Národním shromáždění. Další rolník z nedaleké Smidarské Lhoty, Jaroslav Rychtera, byl předním agrárním politikem, poslancem a později i předsedou správní rady cukrovaru. Právě on se v říjnu 1918 postavil do čela prvního regulačního orgánu pro cukerní průmysl v nově vznikajícím státě. Nejenom o něm, ale i o dalších příkladech provázanosti cukrovarnictví a politiky pojednávají další kapitoly článku.

Řízené válečné hospodářství

Do relativně neregulovaného prostředí výroby cukru velmi významně zasáhla první světová válka. První válečný rok dopadl jak výrobou, tak z hlediska cen velmi dobře. Velice záhy však došlo k opačnému vývoji. Pracovní síla byla odčerpávána na frontu, strach obyvatelstva z budoucnosti vedl k hromadění zásob cukru, objevil se počínající nedostatek materiálů, významně klesl osev řepy a začaly rychle stoupat ceny. Vláda přiměla ke slibu cukrovarnický průmysl, že bude prodávat cukr z kampaně 1915/1916 obyvatelstvu za stabilní ceny a armádě a zemědělství za ceny nižší. Vývoj však postupoval rychleji, proto vláda přistoupila ještě v létě roku 1915 k zavedení tzv. vázaného cukerního hospodářství. Zavedla regulační systém stanoveného osevu řepy a výroby cukru, především pak přidělu a distribuce surovin i výrobků. Byly stanoveny maximální ceny. Jako řídicí orgán byla zřízena Cukerní ústředna se sídlem ve Vídni. Roční platnost systému pak byla každoročně prodlužována.

Ještě kampaň 1916/1917 proběhla s relativně uspokojivými výsledky. Je však třeba toto období hodnotit právě z pohledu probíhajícího válečného stavu. I přes veškerou snahu se situace ve všech směrech zhoršovala. Následující kampaň sice proběhla, ale již za všeobecného kritického nedostatku všeho, včetně lidí. Provoz cukrovarů byl několikrát přerušen pro chybějící uhlí. Výsledkem byla výroba cukru ve výši jen asi 45 % oproti předválečnému stavu. Intervence Cukerní ústředny u vlády za pracovní sílu, za uhlí, za vápenec atd. byly takřka na denním pořádku, ale ani to již nepomáhalo. Systém se zhroutil, protože nebylo z čeho čerpat, stejně tak se rozpadala celá říše. Výroba cukru však byla prakticky po celou dobu války jedním z ústředních úkolů činnosti vlády a státních institucí. Stále se mu věnovala pozornost. Cukr kromě obilovin měl ve výživě obyvatelstva klíčovou roli, stejně tak i pro armádu.

Proto není překvapující, že i nové československé instituce a politické elity věnovaly výrobě cukru patřičnou pozornost. Měly zájem toto podnikání zachovat, udržet a rozvíjet, jelikož z něho do státní pokladny plynuly nemalé finanční prostředky.

Obr. 3. Budova tzv. Cukerního paláce u Jindřišské věže v Praze – sídlo Československé cukerní komise (dobový – 1919 a současný pohled)

A tak již třetí den po vyhlášení samostatnosti Národní výbor vydal nařízení, kterým zřídil Československou cukerní komisi, prakticky nástupkyni bývalé vídeňské Cukerní ústředny. Nařízení Národního výboru byla obdoba dekretů prezidenta Beneše z konce druhé světové války, které následně ustavené Národní shromáždění právně vnořilo do právního řádu státu.

Československá cukerní komise měla základní úkol stabilizovat zásobování trhu s cukrem, již probíhající sklizeň a kampaň, a poté připravit návrhy na osev řepy pro sezonu 1919/1920, případně další návrhy na stabilizaci celého cukerního odvětví. Sídlo komise bylo umístěno „symbolicky“ do tzv. Cukerního paláce na Havlíčkově náměstí č. 32 (dnes nevyužitý chátrající areál na Senovážném náměstí). Členy komise jmenovala vláda, předsedou se stal významný agrární politik a poslanec Jaroslav Rychtera. Komise své poslání splnila a byla zrušena v roce 1921 nahrazením tzv. Cukrovarnickým syndikátem na kampaň 1921/1922 a následně pak dalšími organizacemi.

Finančnictví

Výroba cukru z cukrové řepy v Evropě vděčí válečným konfliktům, zejména Napoleonově boji s Anglií. Po rozpačitých začátcích hledání náhrady za cukr vyráběný z třtiny byl mladý zemědělsko-potravinářský obor trvale ekonomicky ohrožen,

Zpravodaj.

Obchodně průmyslová část „Listů Cukrovarnických“. Pořádá dr. G. Heidler.

Tržní zpráva.

V Praze, dne 31. října 1918.

Pozdravuje-li celý český národ, k novému životu povoláný, svůj velký den osvobození s jásotem a pravným nadšením, z něhož lze čerpati důvěru pro budoucnost, staví se české cukrovarnictví do prvního řádu pracovníků, kteří sklání se před výkony slavných bohatých obětovavších životy a neumornou pílí, aby vymohli nám tento lepší úděl a za to slibují, že vlastní své chtějí obětovati veškeré své síly, aby byla znovu povznesena z mrákot pokoření. Český cukrovarník, úředník i dělník stejně jako český zemědělec pracující v jednom velkém odvětví průmyslovém přinesou národu jistě všechny oběti, aby pomohli přenést jej z doby těžkého vyčerpání do klidných časů pokojného vývinu. Nová lidová správa země dá jistě cukrovarství veškerou podporu, kteráž mu jest zapotřebí právě nyní, kdy nastalo jeho pracovní období, v míře nejhojnější a stihlo náš průmysl vinou neprozíravých dosavadních vládců nepřipravený.

Jaké důležitosti je pro české národní hospodářství úspěšné ukončení letošní výroby, o tom netřeba se vůbec šířiti. Bude-li cukru vyrobeno v dostatečné míře, nebude třeba, aby se ho domácí spotřebitel odříkal a nad to získali bychom vzácný kompenzační tovar, dnes za hranicemi českými hledaný, který by po případě sloužil i za politikum, aby pomohl a přidal na váhu při jednání s našimi sousedy.

Je však třeba, abychom se ihned zmocnili, jak dohledu nad výrobou tak i nad rozdělováním cukru, aby jim mohlo býti hospodařeno jen podle potřeb českého státu. Je již na čase, aby zkláceno bylo panství vídeňské cukerní ústředny vlečené výhradně v intencích starého kartelu a naplněné zaryteckou protekcí. Kolik českých obchodníků bylo za vlády této ústředny odstrčeno, jak bylo nadržováno německým bankám! a na konec měla se snést nadvláda vídeňské ústředny i na českého konsumenta, který měl býti krměn surovinou, zatím co alpské země měly dostávat náš krásný křišťál. Dnes trháme velkou nulu přes všechny slavné příděly vídeňské ústředny a rádi zřikáme se jejího panství dokumentovaného již jen stohy papíru popsaneho složitými předpisy.

Jest však třeba budovati a chopiti se ihned práce. Musíme vytvořiti nové ústředí vyživovací, jež by na se vzalo i ve zvláštním oddělení hospodaření s cukrem a ústředí to musí býti vedeno našinci v našem duchu. Nepřejeme si, aby nám začali osvědčovatí páni z Vídně svou přízeň a začali přenášeti své centrální kanceláře, z nichž řídili v nepřátelském nám duchu své české podniky, a aby snad chtěli zase uplatňovati svůj vliv na naší půdě. Je vlastně známkou slabosti, že podvolovali jsme se jim tak dlouho. Nechceme proto, aby

stěhovali k nám své centrální zařízení. Jistě že máme chuti k práci dost a zdravé síly, abychom si stavbu tu vybudovali důkladněji sami!

Jest zatím nutnosti, aby Národní výbor ustanovil své plnomocníky k dohledu nad výrobou a ti aby postarali se o urychlení dodávek uhelných do našich českých cukrovarů a dodávali jim i pracovní síly. Zároveň jest zapotřebí zastaviti veškeré dodávky cukru přes hranici hlásící se k československému státu a sepsati všechny zásoby nejen v cukrovarech, ale i ve skladech marmeládoven, lihovarů, továren na cukrovinky a vojenských skladištích. Soupis zásob dá přehled o onom množství, jež bude lze pro domácí spotřebu ihned rozdělovati, aby nynější nouzi bylo rychle pomozeno. Až bude zabezpečena spotřeba i pro příští měsíce novou výrobou, bude teprve lze jednat o dodatkách sousedům.

Rozdělováním cukru bude nejlépe pověřiti naše ústavy mající vypracovanou obchodní síť pro prodej cukru a ty musí již přihlížeti k tomu, aby spravedlivě dostalo se každému rozprodávací příslušícího mu podílu. Cukerní listek musí býti ještě zachován, jinak by opatrovali si mnozí větší zásobu, na úkor druhých a nebude na škodu, udrželi se spotřeba v rámci skromnosti. Potom jediné můžeme zachovati si dosti cukru k výměně za cizí zboží, jehož příliv jediné může přirozenou cestou přivoditi pokles drtivé úrovně cen. Tak prospěje se lépe konsumentu, než kdyby mu dopřáno bylo užívati cukru v přepychu.

Rychlé odpoutání se od Vídně jest ostatně i v sobeckém zájmu cukrovarníků. Obrovské sumy peněz mají plynouti do Vídně z každého metráku prodaného cukru. Vídeňská vláda obešla ještě v poslední chvíli ústavnost a když neměla vyhlídek, že jí bude vyšší daň z cukru povolena cestou parlamentní, nadiktovala si sama, že jí má cukerní ústředna vybírati účast na zisku ve výši K 16— za každých 100 kg cukru. Cukerní ústředna vymyslela si sama složitý systém poplatků, z nichž tvoří se nejrůznější fondy. Jaké to bude jednou účtování s Vídní? Když jedenkrát uznaly cukrovary nutnost stádati fondy, aby vyrovnaly se rozdily v nejisté kalkulaci, proč netvořiti jich v Praze v našem vlastním sídle a pod vlastním dozorem?

Jest třeba, aby zatím každý cukrovarník jednal tak, jak cítí v zájmu vzkříšení české vlasti a vyčkával nových ustanovení, jež zajisté budou v nejbližší době ze středu naší nové vlády vydána. Pod novou vlajkou rozvine se záhy zase náš obchod a české cukrovarství zotaví se za prozíravého vedení z ran válkou mu zasazených a domůže se v dohledné době svého bývalého rozmachu. To přání pronášíme dnes všichni, kterým tane na mysli jen prospěch a toužený výkvět našeho samostatného státu.

proto vlády v Evropě přistoupily k jeho podpoře. Např. Rakousko výrobu cukru, a tím zakládání cukrovarů, podpořilo dekádní daňovou úlevou. Vznikla tak v letech 1829 až 1831 pětice nejstarších na prvcích průmyslové výroby založených cukrovarů v Čechách: Bezděkov, Chocomyšl, Chuchle, Kostelní Vydří a Dobruška, která jediná přetrvala až do dnešní doby.

Následný rozmach pěstování řepy a výroby cukru kolem roku 1860 zabezpečil soběstačnost Rakouska a natrvalo tento region zařadil do kategorie vývozních. Rozhodující výroba cukru byla koncentrována v českých zemích. Avšak rozvoj výroby cukru měl nejenom příznivé důsledky. S charakterem vývozního státu nastaly problémy spojené se střetáváním s mimoevropským cukrem na světových trzích, začala tak doba ekonomicko-právních opatření na podporu rakouského cukru, což činily i ostatní cukr vyrábějící státy ve světě. Není ničím překvapivým, že naznačený způsob podnikání ve stylu přetlačování pokračuje až do dnešní doby.

Výše uvedené prostředí bylo pro regulaci příznivé. Jedním z klíčových zásahů státu bylo zavedení spotřební daně z vyrobeného cukru. Spotřební daň z cukru zavedl tzv. cukerní zákon ze dne 20. června 1888 jako přímou položku státní pokladny. Z každých vyrobených 100 kg čistého cukru musela být odvedena daň 38 K. Kromě toho bylo jasně stanoveno, co se rozumí výrobou cukru, co cukrovarem, jak se nakládá s cukrem ve výrobě a po ní, vznikla tzv. finanční stráž jako dohled nad výběrem daně atd. Daň byla v čase postupně měněna, až v roce 1918/1919 byla stanovena ve výši 54 Kč k velkoobchodní ceně krystalu 246 Kč. Později byla zvýšena až na konečných 184 Kč k ceně krystalu 555 Kč před rokem 1939. Systém bez přerušení, samozřejmě s řadou úprav nejenom výše daně, pokračoval i během II. světové války a skončil prakticky až po znárodnění.

Daňový přínos státní pokladně během světové války byl nesporný. Cukrovary odváděly přímé a nepřímé daně a přispívaly tak stále značnými finančními prostředky do státního rozpočtu. Pro cukrovarnický průmysl už to tak kladné nebylo. Válečné půjčky, válečné daně, daně z majetku, až na výjimky zastavený stavebně-technický vývoj, povinné odvody ušlechtilého kovového materiálu, to všechno vedlo ke stagnaci a v mnoha případech k zastarání finanční a také strojní úrovně cukrovarů.

Jako další přínos s přívlastkem ekonomický je možno uvést zaměstnání značného počtu lidí, ať už stálých zaměstnanců, tak také sezónních pracovníků v počtu desítek tisíc osob.

V souvislosti s celkovou ekonomickou situací je zajímavé srovnání v oblasti cen cukru na domácím trhu s ostatními výrobky denní potřeby, jak uvádí tab. I. Z přehledu je patrné, že cena cukru nebyla v popředí cenových žebříčků, že komodita cukr přispívala k cenové stabilitě a smíru na trhu a v obchodě (Pozn. autora: Cenové srovnání je ve zvýšení cen v mnohém podobné srovnání cen před rokem 1990 a po něm.)

Typickým znakem výroby cukru bylo propojení s bankovním odvětvím. Provoz cukrovarů vázal značný objem finančních prostředků nejenom na provoz o kampaních, ale i na investice. Kapitálové zajištění majitelů cukrovarů nestačilo tyto potřeby krýt, proto bylo logické, že se stále častěji cukrovary vázaly na bankovní ústavy v zajištění likvidních prostředků. To lze uvést i v opačném pohledu, jelikož bankovní ústavy cíleně majetkově vstupovaly do cukrovarů. Ziskovost cukerního odvětví a objemy půjčovaných prostředků proto významně podpořily rozvoj

Obr. 5. Akcie České společnosti pro průmysl cukerní

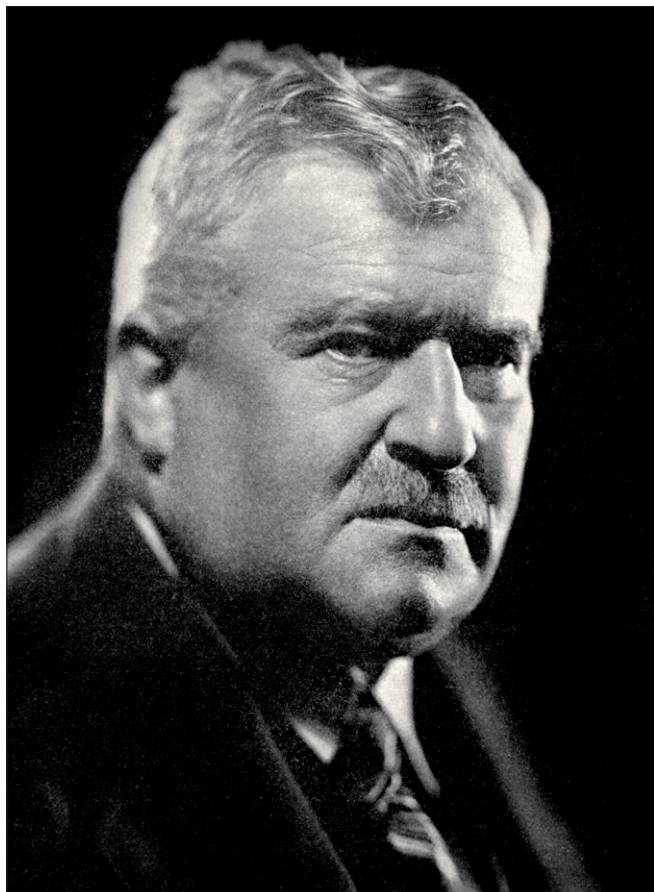
bankovního odvětví. Tento trend lze pozorovat minimálně od 80. let devatenáctého století. Příkladem přímého finančního propojení cukrovarů a bank je Živnostenská banka, která nakoupila několik zkrachovalých cukrovarů a postupně vybudovala pod názvem Česká společnost pro průmysl cukerní největší cukerní bankovní koncern v meziválečném Československu.

Tab. I. Cena cukru v porovnání s vybranými potravinami a výrobky v roce 1914 a 1926

Potravina, výrobek	Cena v roce 1914 (K)	Cena v roce 1926 (Kč)	Zvýšení ceny
Brambory	0,10	1,50	15×
Chléb	0,32	3,50	11×
Bílá mouka	0,42	4,20	10×
Máslo	2,70	28	10,3×
Sůl	0,26	2,40	9×
Mléko	0,24	2,20	9×
Vejce	0,07	1	14×
Pivo obyčejné	0,33	2,40	7,3×
Hrách	0,32	4,80	15×
Hovězí maso	1,70	15	9×
CUKUR	0,84	5,65	6,8×
Šaty	60	900	15×
Boty	10	150	15×
Klobouk	5,5	65	11×
Zápalky	0,02	0,20	10×
Plyn	0,20	1,80	9×
Uhlí hnědé	2,07	22,05	10,6×
Dříví	12	96	8×
Mýdlo	0,75	7	9×
Hřebíky	0,24	3,50	13,5×
Nár. politika	0,04	0,50	12,5×

Pramen: VÚČPC

Obr. 6. Robert Mandelík

Robert Mandelík

Nejen na firemním příkladu, ale i na příkladu osobním, lidském lze ukázat skvělé propojení bankovního kapitálu a výroby cukru. Cukrovarník Robert Mandelík skloubil obě tato odvětví v dokonalý soulad a souběh ve prospěch jak cukrovarů, finančnictví, tak i státu. Pocházel z podnikatelské rodiny z Kolína, vystudoval cukrovarnictví a vedl rodinný cukrovar v Ratboři. Měl organizační a komunikační talent, byl schopný vyjednávač. Poměrně brzy se dostal do zájmových cukrovarnických a veřejných funkcí a zastával pozice ve správních radách. V době vzniku československého státu, tedy v době tzv. převratu byl již velmi vyhledávaným vedoucím činitelem cukrovarnického průmyslu. Získal důležité hospodářsko-politické kontakty, zejména s významnou rodinou Heidlerových. Nebylo proto překvapivé, že se stal členem Československé cukerní komise a následně pak členem řady dalších důležitých organizací. Aktivně v komisi pracoval tak, že spoludosáhl v dané chvíli skutečné stabilizace cukerního odvětví. Například ve Francii v roce 1919 osobně přispěl k prodeji 20 tis. t cukru francouzské vládě s okamžitým přínosem pro československou státní pokladnu. Zastával princip pevné tuzemské ceny a plynutí zisku z rozdílu vývozní a tuzemské ceny cukru do státní pokladny. Takto vývoz cukru přivedl do státní pokladny v prvních letech mladého státu asi 4 mld. Kč. To nepochybně pomohlo udržet rovnováhu státního rozpočtu a přispělo ke stabilizaci nové měny, která převzala, poměrně překvapivě, název po své císařské předchůdkyni.

Mandelíkovu rozsáhlou činnost lze dokumentovat například pozicí viceprezidenta Ústředního spolku československého

průmyslu cukrovarnického, předsedy Společného výboru a Komitétu čsl. surovin a rafinerií cukru, prezidenta Spolku čsl. rafinerií cukru, člena správní rady Asekuračního spolku průmyslu cukrovarnického nebo místopředsedy kuratoria Výzkumného ústavu cukrovarnického. Mandelíkovou zásluhou byla také dojednána dohoda tuzemských cukrovarů o výrobě a cenách na celou dekádu (od kampaně 1926/1927). Zmíněné příklady Mandelíkovy činnosti v základních zájmových organizacích průmyslu jej přivedly do intenzivního kontaktu s bankovním prostředím. Proto jeho aktivní vstup do bankovní sféry není překvapivým. Konkrétně se dostal do Pražské úvěrní banky. Odtud pak byla otevřená cesta do Národní banky československé. Zde v letech 1926 až 1939 zastával prestižní pozici člena bankovní rady, do které byl zvolen opakovaně dvakrát. Výsledky jeho práce pak přispěly k tomu, že jej tehdejší guvernér JUDr. Karel Engliš povolal do užšího výboru a jmenoval předsedou valutového odboru. Avšak za nejviditelnější ocenění jeho práce lze považovat asi následující skutečnost. Robert Mandelík byl „v pravou chvíli na pravém místě“, proto se mohl jeho podpis ocitnout na bankovce s nominální hodnotou 500 Kč vydané v roce 1929.

Mandelíkovu osobnost ještě dokresluje to, že byl členem Umělecké besedy, spolku Mánes, spolu s rodinou mecenášem ozdravovny vojínů ve světové válce, přispěvatelem České filharmonie atd.

Doprava

Vedle zemědělství a finančnictví se rozvoj cukrovarnické výroby významně projevil také v oblasti dopravy. Vyrobit cukr znamenalo rozvézt osivo pěstitelům, sklizenou řepu dovézt do cukrovarů, které nakoupily uhlí, vápenec, koks a další pomocné hmoty a z cukrovarů odvézt cukr, řízky, zemitě a vápenaté kaly a škváru. A to všechno musel někdo a něčím přepravit.

Základním dopravním prostředkem, před rozvojem železnice, býval povoz tažený koňmi či voly. Cukrové řepy se pěstovalo okolo 2 mil. t. Celkem tak v těchto dobách bývalo přepraveno okolo 3 mil. t surovin a výrobků. Jeden povoz, speciálně upravený, mohl uvést až jednu tunu nákladu. Současně byla limitující, nejenom pro animální pohon, i dopravní vzdálenost od zdroje surovin, překladišť, polí a cukrovarů do místa určení.

Při rozvoji železnice byla převážná většina přepravy přenesena na koleje (v řadě případů až 90 % objemu). Pokud by za výpočet celkové hmotnosti byla vzata předválečná úroveň řepařství, kdy se pěstovalo přes 6 mil. t řepy, lze odhadovat celkovou hmotnost přepravených surovin a výrobků okolo 8 mil. t.

Regionální železniční doprava v řepařských oblastech zaznamenala velký rozvoj právě s potřebou cukrovarů dopravit rostoucí objemy surovin a zboží. Řada železničních tratí vznikla hlavně z potřeby místního cukrovaru (například trať Chotětov – Skalsko; cukrovar Dolní Cetno), trať Kostelec na Hané – Čelechovice; cukrovar Čelechovice), trať Hulín – Holešov; cukrovar Všetuly), trať Zlonice – Straškov; cukrovary Zlonice a Hospozín), trať Lovosice – Libochovice; cukrovar Libochovice), nebo řada cukrovarů uspěla při vedení dráhy do své blízkosti (například Bašnice, Bedihošť, Dobrovice).

Není také bez zajímavosti, že existovala řada let Československá akciová společnost pro půjčování vagonů, která měla za úkol účelně řídit pohyb a množství vagonů po železnici k potřebě cukrovarů.

Zcela opomenutý je význam cukrovarů pro rozvoj silniční sítě. V době zakládání cukrovarů byly cesty a silnice prашné a nepevněné, díky povozům v době kampaně poškozené nebo nesjízdné. Cukrovary postupně přispívaly na zpevnění a vydláždění celých stovek kilometrů cest a silnic (například dodnes dlážděná silnice z Výšovic do Bedihošti), čímž přispěly také k rozvoji dalšího podnikání zpřístupněním vzdálenějších lokalit.

Kampaň 1918/1919 – válečná kampaň

Již popsané základní projevy a vlivy rozvoje cukrovarnického průmyslu se projeví anebo zúročily také v tzv. první svobodné cukrovarnické kampani 1918/1919. Takové označení však ve světle tehdejších poměrů nemá přílišné opodstatnění. Uvedená kampaň byla ve skutečnosti poslední válečná a projeví se v ní všechny důsledky tohoto strašného válečného konfliktu – strádání a nedostatek úplně všeho.

Aby se kampaň vůbec mohla zahájit, bylo nejdříve zapotřebí cukrovou řepu zasít, vypěstovat, sklídit a dovézt z polí. Chyběli však zemědělci, kteří bojovali a umírali na frontách. Tisíce zemědělských hospodářství proto obdělávaly jejich ženy a děti. A úspěšně, protože mezi jinou zemědělskou činností jen na podzim a v zimě roku 1918 sklídily a odvezly do cukrovarů řepu z více jak 165 tis. ha polí Čech, Moravy a Slezska.

Poslední válečnou cukrovarnickou kampaň 1918/1919 zahajovalo v rakousko-uherské monarchii celkem 218 cukrovarů. Naprostá většina z nich, asi 85 %, se nacházela v Českých zemích. Cukrovary v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, ale také v Dolních Rakousích, Uhrách, Bosně, Bukovině, Haliči a ve Slavonii zahájily kampaň, o níž předem všichni majitelé a zaměstnanci věděli, že bude velmi svízelná. Většinu materiálů a surovin se podařilo opatřit, dokonce byla k dispozici živá zvířata jako tažný prostředek, byť v omezené míře, ale lidská síla, kampaňový dělník a technik, chyběla. Chyběli však také horníci, mj. proto byl podstatným rysem této kampaně nedostatek uhlí a zápas o jeho získání. Muže odčerpávala válka, uhlí odčerpávala válka a koneckonců i cukr byl žádaný pro válečné hospodářství. Ve druhé polovině války směřovalo jedním, frontovým směrem snad úplně všechno. Když ale chyběla lidská síla, nebyl dostatek ani uhlí, ani cukru, a to i přes řízené hospodářství Cukerní ústřednou ve Vídni.

Obr. 7. Československá bankovka s podpisem Roberta Mandelíka (podpis vlevo)

Přímo v cukrovarech nebylo 28. října 1918 mnoho důvodů k oslavám. Pokud bylo uhlí, cukrovary byly v provozu a každý, kdo měl ruce, byl u obsluhy strojů, při plavení řepy nebo v laboratoři. Jedině snad zaměstnanci centrálních kanceláří cukrovarnických společností a vedení cukrovarů se mohli účastnit shromáždění na podporu vzniku státu. Nepochybně vedení zájmových organizací cukrovarnického průmyslu bylo v tomto směru aktivní, ale řadové osazenstvo cukrovarů státoprávní změnu během kampaně osobně nijak zásadně nepocítilo. Jedině snad ve vznikajících pohraničních oblastech rodícího se státu byla situace po nějakou dobu bezpečnostně či administrativně nepřehledná, netrvalo to však dlouho.

Situace před samotnou kampaň připomínala cosi jako ruskou ruletu – vyjde to nebo nevyjde? Bude uhlí? Někdy ano, po čase však dojde, ale pak snad bude další. Budou kampaňoví pracovníci? Ano, ale nebude jich dostatek, tak se to bude řešit, jak to půjde. Pro představu podmínek je uveden úryvek z vystoupení vrchního inspektora Komínka na valné hromadě Spolku cukrovarníků východních Čech dne 26. září 1918: „Koncem července jsme měli příslibeno, že dostaneme potřebné síly. Věc byla však později zvrtnuta a před 14 dny jsme musili znovu vyjednávat a byl slíben potřebný počet dělnictva a sice v těchto třech družích: Štýrsko a Horní Rakousy dodají 3 000 zajatců, Čechy ze svého kontingentu 2 500 zajatců a zbývajících 12 000 lidí má dodat vojenská správa a poněvadž zajatce nemá, dodá samé vojáky.“

Samotná kampaň byla zahajována velmi postupně, podle aktuálního množství uhlí, řepy a pracovních sil v konkrétních lokalitách. V mnoha případech bylo patrné, že uhlí stačit nebude, že se bude muset kampaň přerušit, což se také stalo i vícekrát.

Tab. II. Statistika českých zemí v Rakousko-Uhersku ve válečném období

Parametr	1913/1914	1914/1915	1915/1916	1916/1917	1917/1918	1918/1919	1919/1920
Počet cukrovarů vč. suchých rafinerií	173	173	170	166	166	175	174
Plocha cukrové řepy (tis. ha)	227	226	168	185	174	182	174
Množství zpracované cukrové řepy (mil. t)	6,753	6,456	4,731	4,287	2,983	4,015	3,427
Množství vyrobeného cukru – sur. cukr (mil. t)	1,088	1,123	0,736	0,704	0,483	0,642	0,507

Pramen: KC

Nakonec se kampaň podařilo za velké obětavosti zaměstnanců a vypětí všech sil dokončit, zpracovat přes 4 mil. t řepy a vyrobit z ní přes 600 tis. t cukru. Jen v Čechách, na Moravě a na Slovensku bylo spáleno 972 tis. t uhlí, 40 tis. t koksu a 269 tis. t vápence. S ohledem na veškeré podmínky je kampaň 1918/1919 skutečně obdivuhodným a nadlidským výkonem.

Závěr

Pěstování cukrové řepy a výroba cukru na průmyslových základech vyvolala poptávku po řadě do té doby nových nebo nerozvinutých surovin, otevřela prostor a rozvoj pro řadu nových výrobků a také činností. Pro množství přepravovaných surovin a výrobků v řádech milionů tun ročně i z důvodu, že se jednalo o potravinu významnou pro výživu obyvatelstva a důležitou surovinu pro průmysl a armádu, se výroba cukru stala nezastupitelnou součástí motoru rozvoje Rakousko-Uherska. Proto v roce 1918 i v následujících obdobích patřil cukr mezi základní pilíře existence Československa.

Souhrn

Článek připomíná sté výročí vzniku samostatného československého státu pohledem výroby cukru. Stručně pojednává o základních skutečnostech a souvislostech výroby cukru v období první světové války. Připomíná na některých konkrétních případech vliv a přínos pěstování cukrové řepy a výroby cukru na vývoj hospodářství Rakousko-Uherska a vznik nové Československé republiky. Ukazuje na propojenost podnikání ve výrobě cukru do dalších sektorů hospodářství, zejména do zemědělství a dopravy, a dále do struktur bankovníctví a posléze i politiky.

Klíčová slova: Cukerní ústředna, cukerní zákon, Československá cukerní komise, Československá republika, Rakousko-Uhersko, Robert Mandelík, první světová válka, vázané cukerní hospodářství, význam cukrovarnického průmyslu.

Literatura

1. REDLICH, F.; ZIEGLER, Z.: *Budoucnost čs. cukerního průmyslu*. Brno, 1919, 78 s.
2. HILL, K.: *Cukrovarnictví v zemi Moravskoslezské*. Brno: Zvl. otisk Národních listů, 1931, 14 s.
3. *Listy cukrovarnické*. 37, 1918–1919 (1–52).

4. DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha: Academia, 1985, 228 s.
5. NEUMANN, K. C. (ED.): *Kalendář cukrovarnický (K. C. Neumannův Kalendář cukrovarnický)*. Praha: nákl. K. C. Neumann, 33, 1918.
6. FALLADA, O. (ED.): *Neumannův cukrovarnický kalendář*. Praha: ÚSČPC, obnovený roč. 1–6, 1921 až 1927.
7. ROLÍČEK, R.: *Pamětní list Ústřední jednoty řepařů pro království České za světové války*. Praha, 1918, 17 s.
8. POUPÉ, M.; ŽLÁBEK, J.: *Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor cukrovarnického odvětví*. Praha: MPPVZV, 1956.
9. ŠVEHLA, A.: *Řepařský boj*. Praha, 1938.
10. ZEMAN, J.: Význam cukrovarnického průmyslu pro hospodářský život našeho státu. *Seznamík Československé společnosti zeměpisné*, 32, 1926 (1 a 2), s. 225–241.

Podklady

1. Fond Robert Mandelík, ČNB Praha.
2. Fond Cukrovar Vlkava, SOKA Mladá Boleslav.
3. Fond Ústřední jednoty řepařů, SOA Praha.

Froněk D.: Czechoslovak State Was Founded 100 Years Ago, Its Foundations Stood Also on Sugar Production

The article commemorates the 100th anniversary of the formation of the independent Czechoslovak state from the point of view of sugar production. It briefly outlines some basic events regarding sugar production in the period of the so called Great War. It discusses some specific cases in order to show the influence and contribution of beet cultivation and sugar production on the economic development of Austria-Hungary and on the formation of the new Czechoslovak Republic. It shows the interconnectedness of sugar production with other structures of the economy, especially agriculture and transport, with the banking structures and, eventually, the politics.

Key words: Sugar Central Office, Sugar Act, Czechoslovak Sugar Committee, Czechoslovak Republic, Austria-Hungary, Robert Mandelík, World War I, sugar rationing, importance of sugar industry.

Kontaktní adresa – Contact address:

Ing. Daniel Froněk, e-mail: daniel.fronek@post.cz

Velký význam řepařství a cukrovarnictví pro v roce 1918 nově vzniklou Československou republiku dokládá mj. i historie vzniku československé měny. Po vzniku první republiky bylo nutné urychleně oddělit naši měnu od rakousko-uherské koruny (platila od roku 1892), resp. od měn okolních států zasažených vysokou inflací. Dočasně na území ČSR platily okolkované bankovky a mince rakousko-uherské banky. Československo však chtělo zavést vlastní platidla, lišící se i názvem od koruny. Zvažovaly se názvy „frank“ nebo „sokol“, a také název „řepa“. Návrh mince v hodnotě 50 stotín řepy (viz obrázek) vypracoval v roce 1919 přední český sochař a medailér profesor Otakar Španiel. Nakonec však byl název „koruna“ zachován (v ČSR jako v jediném nástupnickém státu Rakousko-Uherska). A tak dnes u nás nemohou probíhat jednání o tom, kolik řep bude řepa stát.